

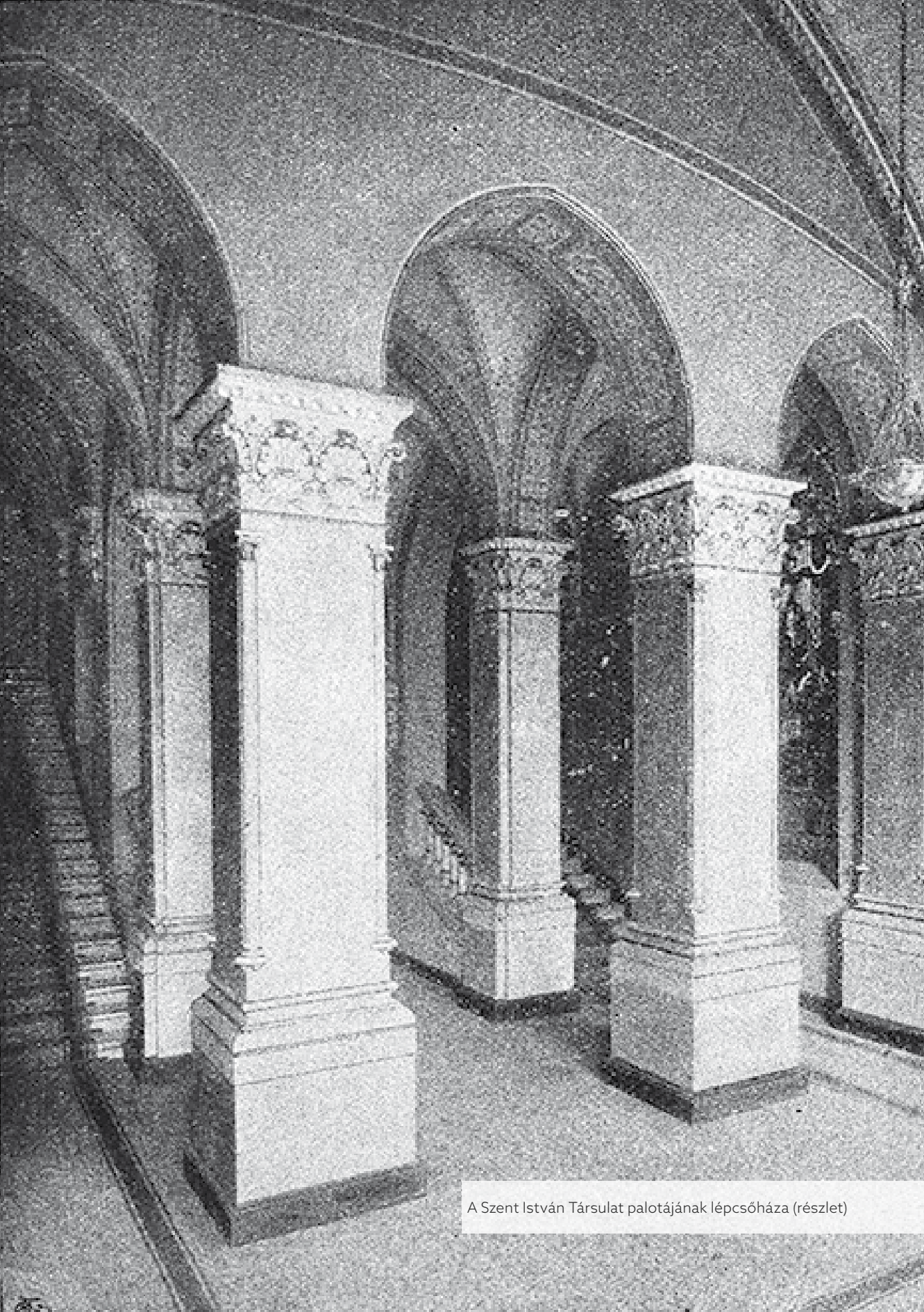
175 éves a Szent István Társulat

Tudományos konferencia

2023.
május 9.
10.00-17.00

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

A Szent István Társulat palotájának lépcsőháza (részlet)

175 éves a Szent István Társulat

Tudományos konferencia

2023.
május 9.
10.00–17.00

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

175 ÉVES A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

A konferenciát
az Országos Széchényi Könyvtár Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoportja
és a Szent István Társulat rendezte.

ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

A KIADVÁNYT SZERKESZTETTE:

Bárány Zsófia
Dede Franciska
Klestenitz Tibor

A kiadvány illusztrációi az OSZK gyűjteményeinek folyóirataiból és kiadványaiból valók.

ISBN 978-963-200-729-8

SZÖVEGGONDOZÁS: Gulyás Orsolya
GRAFIKA: Kóbor Szilvia

PROGRAM

Toldy Ferenc, Fraknói Vilmos és Tárkányi Béla
egy 1873-as római fényképen

10.00 MEGNYITÓ

Varga Lajos (váci segédpüspök, Országos Katolikus Gyűjteményi Központ, igazgató)

Rózsa Dávid (Országos Széchényi Könyvtár, főigazgató)

Sarbak Gábor (Szent István Társulat, elnök)

I. SEKCIÓ

Elnök: Csorba László (ELTE BTK)

10.20 Bárány Zsófia (OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; ELKH BTK TTI):

A Szent István Társulat alapítása

10.40 Tengely Adrienn (EKKE Andragógiai és Közművelődési Tanszék):

Egyházi „közvélemény-kutatás” a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatról 1848-ban

11.00 Tamás Ágnes (SZTE BTK Jelenkortörténeti Tanszék):

A lapkiadás törvényi keretei Magyarországon (1848–1867)

11.20 Kérdések, vita

11.30 Szünet

II. SEKCIÓ

Elnök: Halmos Károly (ELTE BTK)

11.50 Koloh Gábor (ELTE BTK Vállalkozástörténeti Kutatócsoport):

A Szent István Társulat könyvkereskedelmi tevékenysége

12.10 Frauhammer Krisztina (SZTE BTK Néprajzi és Antropológiai Tanszék;

Gál Ferenc Egyetem):

A Szent István Társulat imakönyvkiadási tevékenysége

12.30 Glässerné Nagyllés Anikó (Móra Ferenc Múzeum):

A Szent István Társulat és az ifjúságnevelés

12.50 Kérdések, vita

13.00 Ebédszünet

III. SZEKCIÓ

Elnök: Sarbak Gábor (Szent István Társulat)

14.00 Rózsafalvi Zsuzsanna (Petőfi Irodalmi Múzeum):

Tárkányi Béla és a Szent István Társulat

14.20 Csibi Norbert (PTE BTK Újkortörténeti Tanszék):

„A napi kérdésekben XIII. Leó bölcs tanácsait akarjuk követni.”

Zichy Nándor és a Szent István Társulat (1889–1911)

14.40 Klestenitz Tibor (NKE; OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport):

Giesswein Sándor és a Szent István Társulat

15.00 Dede Franciska (OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport):

Illusztrációk a Szent István Társulat kiadványaiban

15.20 Kérdések, vita

15.30 Szünet

IV. SZEKCIÓ

Elnök: Petrás Éva (Nemzeti Emlékezet Bizottsága)

15.50 Turbucz Dávid (ELKH BTK Történettudományi Intézet):

Horthy Miklós a Szent István Társulatnál. A kormányzó és a történelmi egyházak

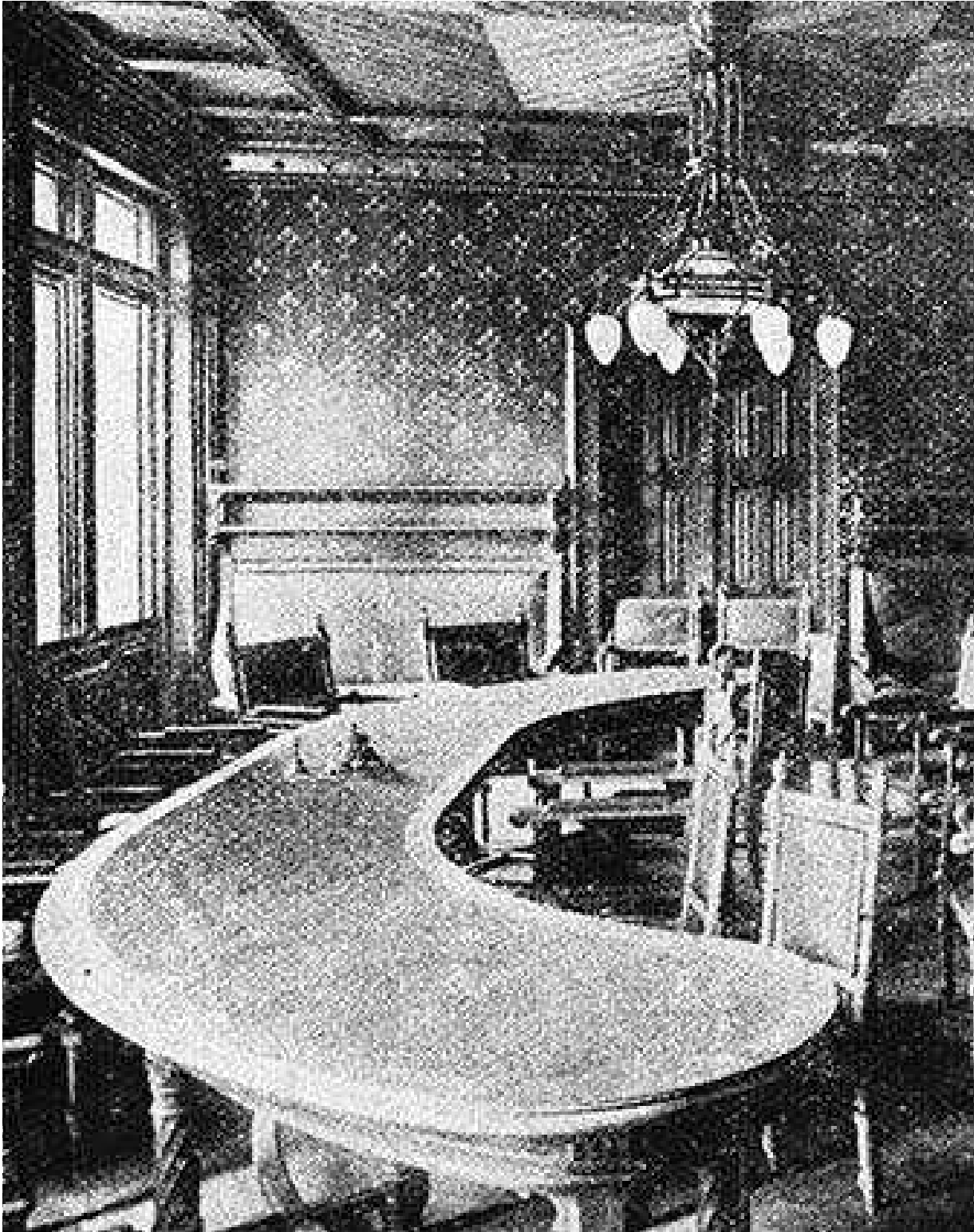
16.10 Sági György (ELKH–PPKE–PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport):

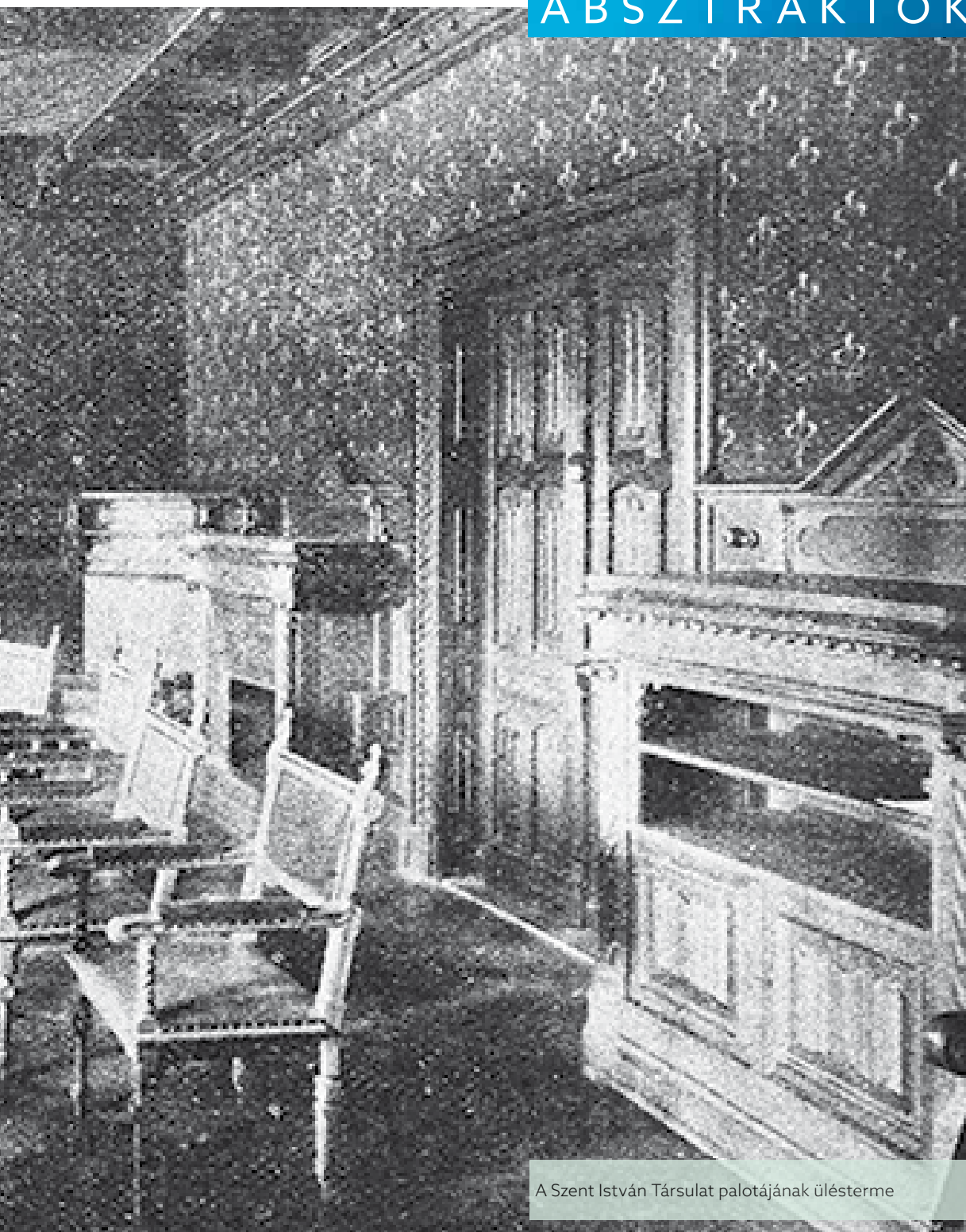
Esty Miklós és a Szent István Társulat

16.30 Soós Viktor Attila (Nemzeti Emlékezet Bizottsága):

A Szent István Társulat helyzete a Kádár-korszakban

16.50 Kérdések, vita

A Szent István Társulat palotájának ülésterme

Fogarasy Mihály

I. SEKCIÓ

BÁRÁNY ZSÓFIA

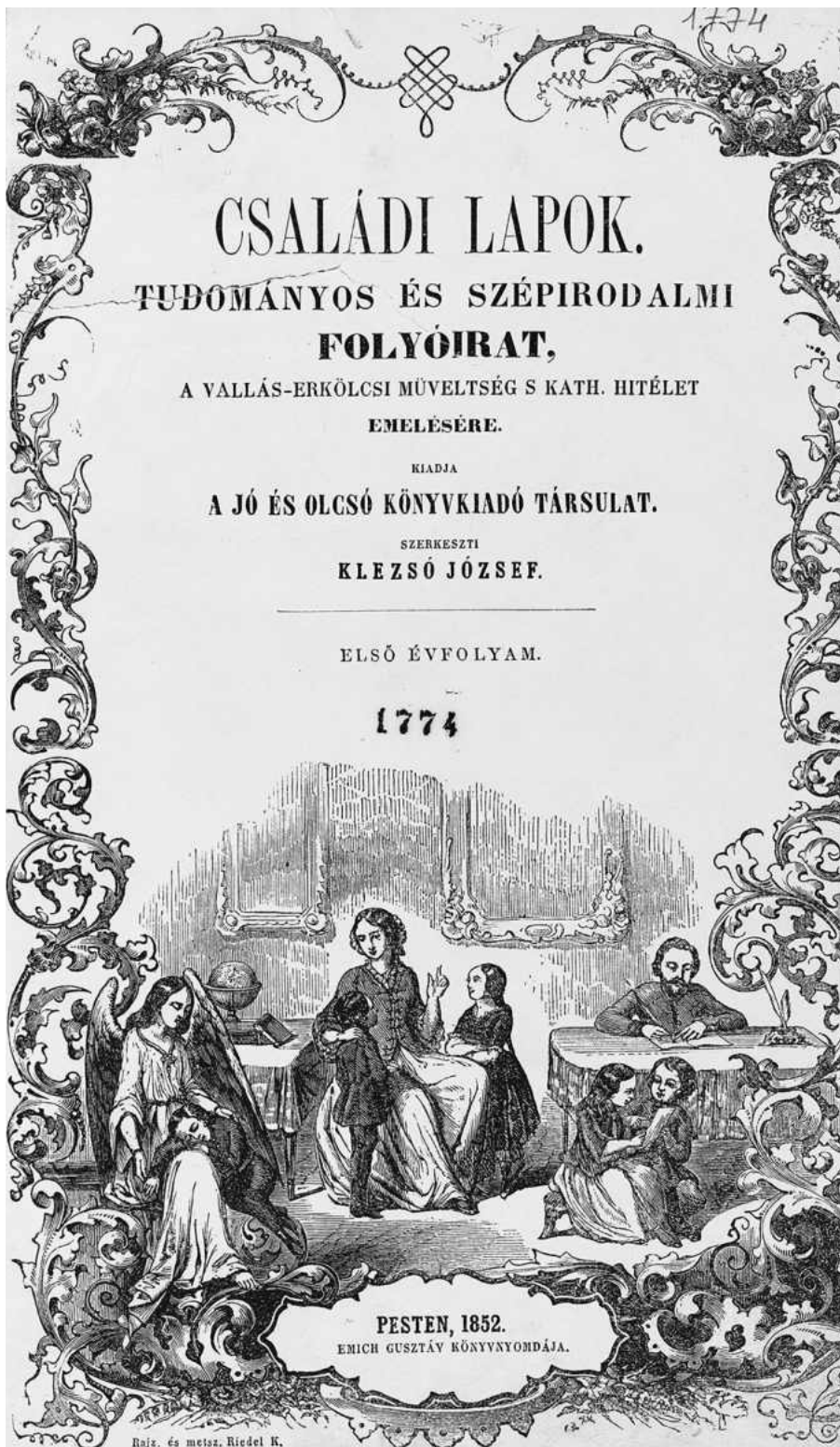
A Szent István Társulat alapítása

A 19. század első felében a polgári életforma terjedésével szélesedett az olvasóközönség, nőtték a könyvkiadási példányszámok. A könyvek növekvő részét már a szakosodott vállalkozások jelentették meg. A kiadás és kereskedés kezdett elválni a nyomdászattól. A reformkorban sorra alakultak a kaszinók, az olvasó- és társalkodóegyesületek. Az 1830-as években megerősödött a magyar sajtó is, az 1840-es évek élénk sajtóéletének köszönhetően pedig kivirágzott a politikai sajtó. A magyar katolikus egyházban felismerték, hogy új típusú pasztorációra van szükség. Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok a *Religio és Nevelés* című katolikus folyóirat 1844. évi decemberi számában *Eszmék egy nevelési, épületes és fölvilágosító könyvek terjesztésére alakítandó társulat szerkezetéhez* címmel tanulmányt tett közzé. Eszerint egy olyan társulatot kell létrehozni Magyarországon, amely olcsó és jó könyvekkel látja el a katolikusokat, a kiadványok pedig erősítik hitüket, egyházhűségüket. Az előadás ennek a vállalkozásnak, azaz a Szent István Társulat alapításának legfontosabb állomásait ismerteti az 1844. évi karácsonyi ötlettől az 1848. évi forradalom alatti működésig.

TENGELY ADRIENN

Egyházi „közvélemény-kutatás” a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatról 1848-ban

1848 tavaszán a forradalmi események a katolikus egyházat sem hagyták érintetlenül, s az egész országban nagy erővel tört fel a változtatás igénye. Ebből adódóan szeptember 24-re nemzeti zsinat összehívását vették tervbe, amelynek feladata az egyház beillesztése lett volna a megváltozott helyzetbe. Ehhez kapcsolódóan a magyar püspöki kar összeállította és elküldte az egyházmegyékhez a nemzeti zsinaton tárgyalandó témák listáját, amelynek 10. pontja „a jó olcsó könyveket kiadó társulat pártolása s terjesztése” volt. A tematika alapján 1848 nyarán a legtöbb egyházmegyében esperesi kerületi gyűléseken, majd pedig egyházmegyei tanácskozásokon tárgyalták meg és véleményezték az egyes témákat, köztük a katolikus könyvkiadó vállalat kérdését is, amiből képet kaphatunk arról, hogy az ország papsága hogyan látta az ügyet a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat megalakulásának hónapjaiban.

TAMÁS ÁGNES

A lapkiadás törvényi keretei Magyarországon (1848–1867)

Előadásomban arra vállalkozom, hogy röviden bemutassam, milyen szabályok között lavírozva adhattak ki sajtótermékeket Magyarországon a 19. század közepén. Ismertetem az 1848. évi áprilisi törvények közül a sajtóra vonatkozó szabályozást, majd az 1850–1860-as évek szigorú jogszabályi kereteit. Ezt követően kitérek arra, hogy az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés következtében miként változott a jogi környezet. A közjogi helyzetről folytatott viták közepette, úgy tűnik, akár elfogadta, akár elvetette ekkor a kiegyezést egy-egy szereplő, a sajtószabadságért, annak visszaállításáért az 1848. évi törvények alapján valóban egységfrontba tömörültek, valóban nemzeti közös ügyként tekintettek a szabad sajtóra mind a politikusok, a nyomdászok, a kiadók, a szerkesztők, mind pedig az olvasók.

A Szent István Társulat kiadóhivatala (részlet)

II. SZEKCIÓ

KOLOH GÁBOR

A Szent István Társulat könyvkereskedelmi tevékenysége

A Szent István Társulat 1904-ben új alapszabályában jelentős lépést tett a hazai egyházi és hitélet fejlesztésében, amikor a Kecskeméti utcában könyvkereskedést nyitott. Célkitűzése szerint „a könyvkereskedés fölöslegessé teszi, hogy a ft. papság meg a szemináriumok a tudományos, hitbuzgalmi vagy szertartási könyvek beszerzése végett külföldi cégekhez vagy azok ügynökeihez forduljanak; minden művet rövidesen megkaphatnak majd a Szent-István-Társulat könyvkereskedésében” (*Katholikus Szemle* 18 [4] 421.).

Előadásom célja a társulat könyvkiadó hivatala és könyvkereskedése gazdálkodásának vizsgálata. Ennek érdekében az 1904 és 1922 közötti, a *Magyar Compass*ban közölt aktívák és passzívák éves vizsgálatát végzem el, hogy lássam, mennyiben vált sikeressé a vállalkozás. A vagyon- és teher tételek összevetése mellett a szélesebb körű, szociális alapú katolikus tudástranzferről igyekszem képet alkotni azáltal, hogy a vizsgált időszakból három metszetben nézem meg a társulat által megvételre kínált kiadványok számát, árát és nyelvi arányait. A vizsgálatnak az 1922. évvel történő zárását a Stephaneum nyomdával való fúzió indokolja.

Előzetes munkahipotézisem alapján a társulat nonprofit intézményként kitűzött célját csak redukált mértékben érte el, amennyiben működése e szűk két évtizedében leginkább a német nyelvű egyházi kiadványok hazai terjesztését tudta megvalósítani.

FRAUHAMMER KRISZTINA

A Szent István Társulat imakönyvkiadási tevékenysége

Előadásomban a Szent István Társulat kiadói tevékenységének egy területét, mégpedig az imakönyvek kiadását tekintem át a kezdetektől egészen a rendszerváltásig. Előzetes kutatásaim és a társulat irattárában végzett tájékozódás alapján vázolom, hogy ez a műfaj milyen stratégiai és gazdasági szerepet töltött be a kiadó életében; valamint azt, hogy milyen trendek rajzolhatók ki az imakönyvek kiadásában. Mely események hatottak a könyvek kiadására, mely nagyobb lelkeségi irányvonalak jelentek meg a művekben, illetve a nemzetiségi igényeket mennyiben vette figyelembe a társulat? Arra is rámutatok, hogy melyek voltak a legnépszerűbb kiadványok, és milyen eszközökkel igyekeztek az eladási számokat növelni.

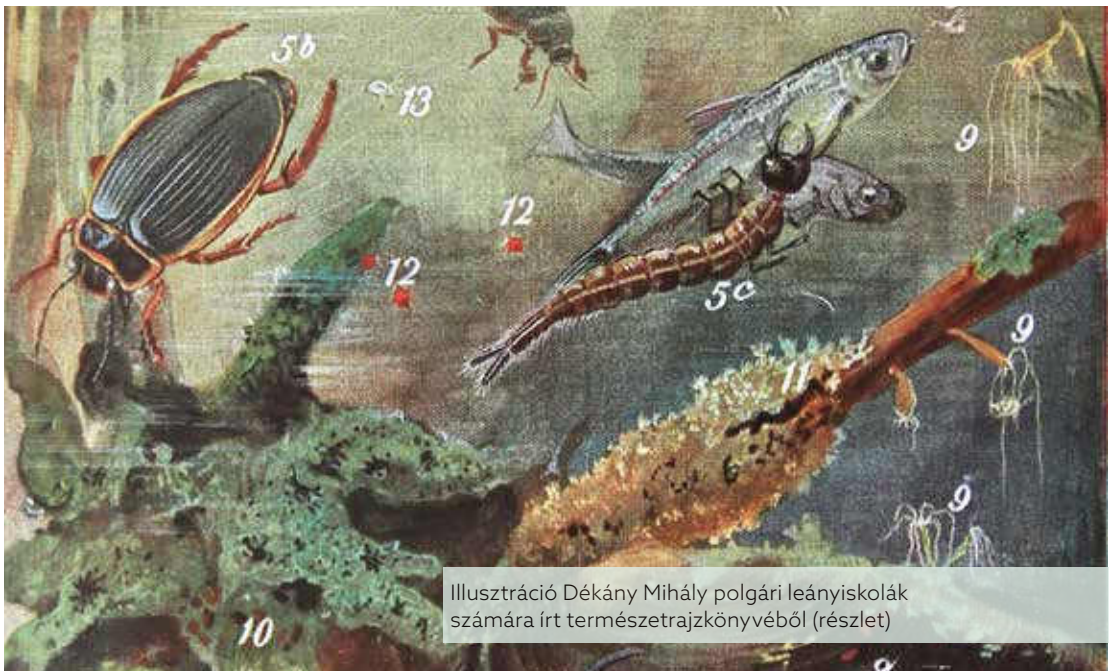
Fametszet Gerely József Kis képes bibliájából

A Szent István Társulat és az ifjúságnevelés

A 175 éves Szent István Társulat kezdettől fontosnak tartotta könyvek kiadását az ifjúság számára. Fogarasy Mihály nagyváradai kanonok már 1842-ben felismerte a nyomtatott betű általi hitterjesztés és hitoktatás jelentőségét, amit két évvel később a *Religio és Nevelés* című folyóiratban meg is fogalmazott. Azt is hangsúlyozta, hogy ezeket a népnevelési könyveket mindenki által elérhető áron kell árusítani.

Az 1847-ben megalakult Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat (1852-től Szent István Társulat) egyik fő profilja a tankönyvkiadás volt. A köteteket szintén jutányos áron értékesítették, illetve ajándékozták is a rászorulóknak. A tankönyvek mellett adtak ki kalendáriumot, családotoknak, gyerekeknek szóló irodalmi műveket, iskolai jutalomkönyveket, ismeretterjesztő könyveket, illetve elindultak a katolikus folyóiratok is (*Katholikus Néplap*, majd *Katholikus Hetilap*, *Családi Lapok*, *Katholikus Szemle*).

A könyvekben és a sajtóban egy olyan új, dinamikus pasztorációs lehetőséget láttak, amely a korábbinál nagyobb tömeg megszólítására volt alkalmas. Emellett alternatívaként is szolgálhatott a más világnézetű hasonló művekkel szemben. A gyerekek vallásos nevelését a családban látták leginkább megvalósíthatónak, ezért nagy hangsúlyt fektettek a családok megszólítására, pasztorációjára. Előadásomban ezeket a kiadványokat vizsgálom, hangsúlyosan a két világháború közötti időszakban, amely a válságos éveket leszámítva a társulat egyik fénykora volt.

Illusztráció Dékány Mihály polgári leányiskolák számára írt természetrájkönyvéből (részlet)

Tárkányi Béla

Zichy Nándor gróf

Giesswein Sándor dr.

III. SEKCIÓ

RÓZSAFALVI ZSUZSANNA

Tárkányi Béla és a Szent István Társulat

Előadásomban Tárkányi Béla egri kanonok, költő, 1872-től a Szent István Társulat alelnöke pályájával foglalkozom.

Tárkányi Béla alig húszévesen a Kisfaludy Társaság díjazottja lett, majd a forradalom előtti irodalmi divatlapok – *Pesti Divatlap*, *Életképek* – szerzője, ugyanakkor az *Őrangyal* című irodalmi almanach adta közre első vallásos költeményeit. Munkatársai és barátai között tudhatta Kazinczy Ferencet és Petőfi Sándort. Papköltőként a hatvanas évektől a Heckenast kiadóvállalat kérte fel imakönyvek összeállítására, írására, melyek a vállalat nagy sikerrel terjesztett kiadványaivá váltak. Előadásomban e kiadványok számbavétele mellett azon törekvések bemutatására is figyelmet fordítok, melyek a vallásos iskolázottság, nevelés fejlesztését célozták meg a társulat tevékenységén belül.

CSIBI NORBERT

„A napi kérdésekben XIII. Leó bölcs tanácsait akarjuk követni.”

Zichy Nándor és a Szent István Társulat (1889–1911)

Zichy Nándor (1829–1911) a 19. század végi magyarországi politikai katolicizmus meghatározó alakja, aki nemcsak a politikai pártszervezés, de a társadalmi és sajtómozgalmak révén is aktívan törekedett a katolikus társadalom mozgósítására, öntudatra ébresztésére. Saját korának világnézeti és szociális kihívásaira igyekezett a Szentszék, különösen XIII. Leó pápa iránymutatásai alapján választ adni. Ezért vállalt a közélet több területén is aktív szervezőmunkát, illetve igyekezett eszméinek széles nyilvánosságot teremteni.

A Szent István Társulattól, melynek elnökségét 1889-ben vette át, azt várta, hogy „katolikus és irodalmi társulat” legyen, és a társadalom minél több szegmensét meg tudja szólítani. Emellett anyagilag stabilan működő, a riválisokkal szemben versenyképes intézmény kialakítására törekedett. Elnöksége idején szervezték igazi nagyvállalattá a társulatot, mely új székházat kapott, saját nyomdája, könyvkötészete és könyvkereskedése lett. Az eredetileg irodalmi társaságnak induló szervezet egyre több ponton kapcsolódott be a katolikus társadalom intézményes és intézményeken kívüli nevelésének, formálásának ügyeibe.

Az új elnök tisztában volt a napisajtó egyre növekvő fontosságával is, így szívesen működött közre lapalapításokban, és maga is intenzív publicisztikai tevékenységet folytatott. A társulat által megjelentetett *Katholikus Szemle* hasábjain 1890-től tizenhét éven át vezette az *Időszaki szemle* című rovatot, melyből jól megismerhetők gondolatai korának szinte minden fontos kérdése kapcsán.

Előadásomban bemutatom Zichy Nándor társulati működését és eszmeiségének azon elemeit, melyek elnöksége idején meghatározták a Szent István Társulat fejlődésének irányát.

KLESTENITZ TIBOR

Giesswein Sándor és a Szent István Társulat

Giesswein Sándor győri kanonok, tudós kutató, a hazai keresztényszocializmus kiemelkedő jelentőségű alakja volt. Egyik pályatársa szerint „az egyházban a demokráciát képviselte. Nem felülről emelték, hanem tulajdon erejével emelkedett mások fölé. Nem látszott a hatalmasok kegyeltjének sem”.

Társadalmi tevékenysége azt követően vált országos jelentőségűvé, hogy 1903-ban a Szent István Társulat Zichy Nándor gróf személyes rokonszenvének és pártfogásának is köszönhetően megválasztotta ügyvezető alelnökévé, és Győrből Budapestre költözött. A társulat – amely könyvkiadóként egyaránt gondoskodni kívánt a katolikus értelmiség, illetve a szélesebb néptömegek szellemi igényeiről – hivatott vezetőt nyert Giesswein személyében, aki egyformán kiismerte magát a tudomány berkeiben és az egyszerű munkások között. Társulati alelnökként sikeresen lobbizott egy katolikus tudományos társulat, a Szent István Akadémia létrehozásáért Csernoch János hercegprímásnál, és az újonnan létrejövő szervezet tagjai 1916-ban egyhangúlag megválasztották az akadémia első elnökévé. Az előadás célja annak bemutatása, hogyan alakult Giesswein és a társulat kapcsolata.

DEDE FRANCISKA

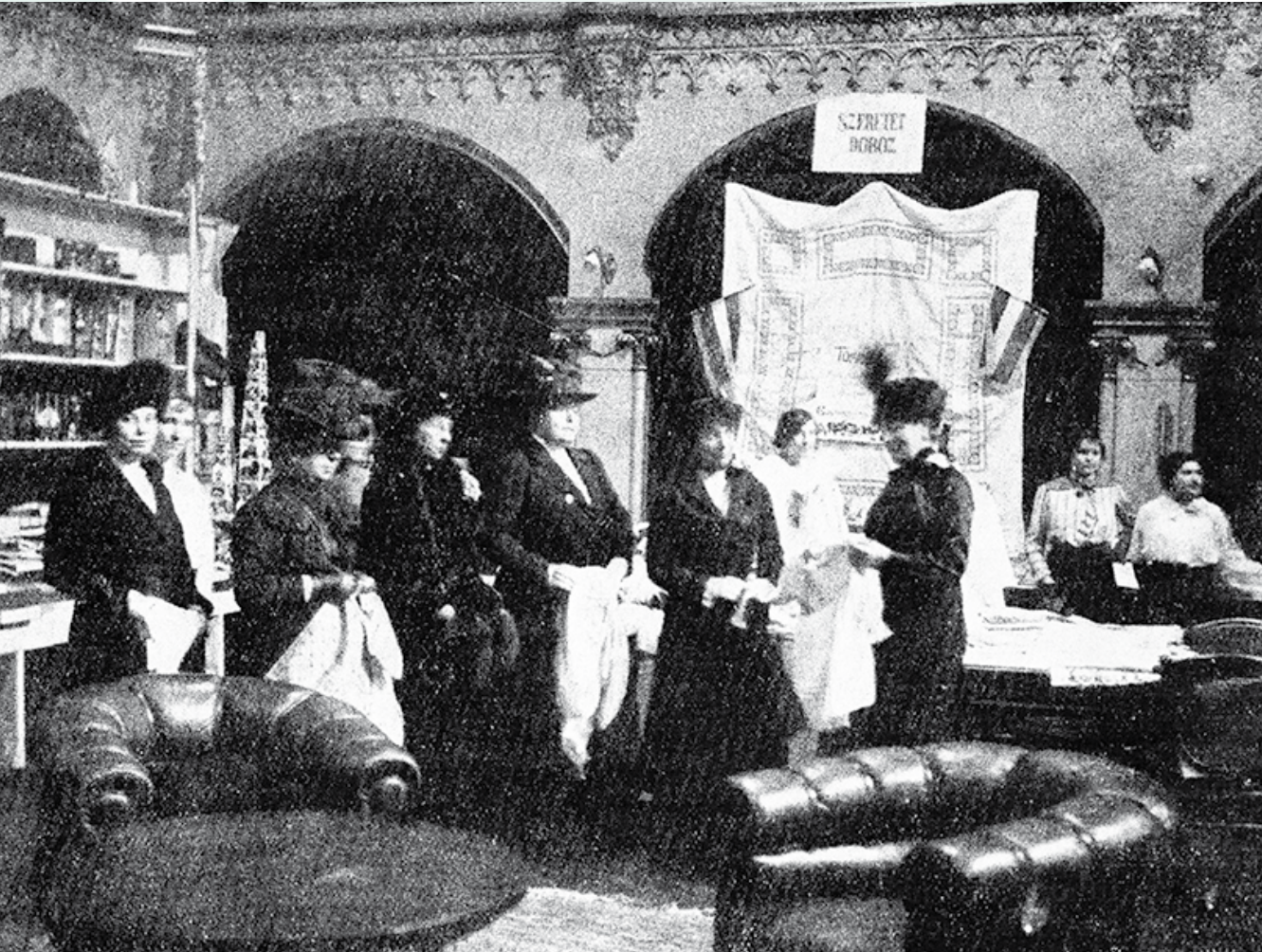
Illusztrációk a Szent István Társulat kiadványaiban

A Szent István Társulat kiadványait tekintve nemcsak a tartalmi, hanem a formai gazdagságot és igényességet is érdemes vizsgálni, hiszen a díszalbumok mellett számos kötet borítóját, címlapját és illusztrációit készítették a kor neves – nem egy esetben ma is ismert és számontartott – alkotói. Figyelmet érdemelnek a lapok és naptárak díszes címlapjai, fejlécei, metszetei, majd később a fényképei, a tankönyvek rajzos vagy színes ábrái, a gyermek- és ifjúsági művek rajzai és a könyvsorozatok borítói is.

Az előadás arra vállalkozik, hogy mozaikszerűen érzékeltesse a kiadványok formai sokszínűségét, kiemelve néhány fontos kezdeményezést, jelentős vagy érdekes díszalbumot, emlékkönyvet, valamint felvillantva a műfajok sokféleségét és bemutatva egy-egy művész címlapképeit és könyvillusztrációit.

Nagy Sándor illusztrációja Sik Sándor
A boldog ember inge című művéhez (részlet)

A Szent István Társulat karácsonyi hadi bazára (*Élet*, 1914. december 20.)

IV. SEKCIÓ

TURBUCZ DÁVID

Horthy Miklós a Szent István Társulatnál. A kormányzó és a történelmi egyházak

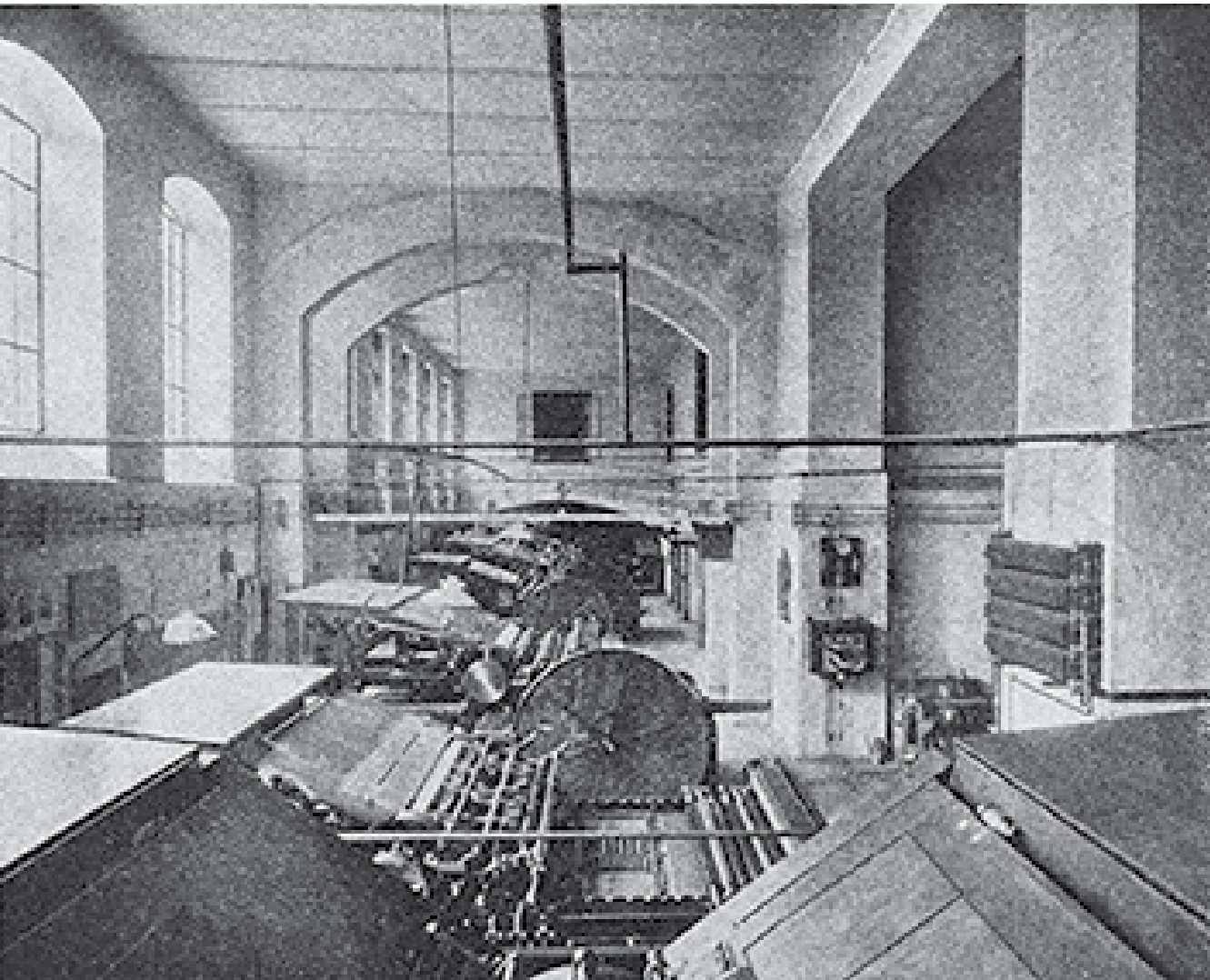
Horthy Miklós államfői tevékenységének döntő részét a reprezentatív, az országos politikára érdemi hatással nem járó feladatok tették ki. Idesorolhatók a történelmi egyházakkal – elsősorban hivatalból – fenntartott kapcsolatai is. Előadásom célja, hogy a kontextus, az úgynevezett keresztény és nemzeti rendszer jellemzésére támaszkodva bemutassam a kormányzó római katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatait, különös tekintettel a Szent István Társulatra. Államfóként elsősorban az 1920-as évek elején vett részt a társulat rendezvényein. Ezt követően bár megjelent más közéleti, a római katolikus egyházhoz is kötődő alkalmakon, mindenekelőtt mégis a Szent Imre-év, az Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István-émlékév során tartotta fontosnak, hogy több eseményen személyesen is jelen legyen. Érdekes aspektusa Horthy és a Szent István Társulat kapcsolatának, hogy a szervezet kiadványaiban, elsősorban a történelemtankönyvekben milyen kép jelent meg Magyarország kormányzójáról.

SÁGI GYÖRGY

Esty Miklós és a Szent István Társulat

Előadásomban röviden áttekintem Esty Miklós (1895–1973) világi pápai kamarás életét és munkásságát. Bemutatom személyiségét, miként lett az évtizedek során világi katolikusként a 20. századi magyar katolicizmus történetének megkerülhetetlen és nagy befolyású alakja; s ezt a pozícióját miként őrizte meg a politikai rendszerektől függetlenül. Rövid bepillantást adok az egymást követő három bíboros, Csernoch János, Serédi Jusztinián és Mindszenty József szolgálatában végzett gentiluomói feladataira, de szót ejtek az ezt követően is az egyházi érdekek mentén való szerepvállalásáról, ahogyan „Pátkay” fedőnevű ügynökként való működéséről is.

Előadásom második részében egyrészt a Szent István Társulathoz fűződő több évtizedes kapcsolatáról, hangsúlyosan annak vezetésében betöltött, 1951-től haláláig tartó szerepéről beszélek, beleértve, hogy milyen feladatokat végzett el ez idő alatt. Tudvalevő, Estyt a püspöki kar nevében az azt akkor éppen vezető Czapik Gyula egri érsek delegálta adminisztrátornak a társulat élére. Zárásként néhány mondat erejéig a korábban általam rendezett irathagyatékában fennmaradt, 1951 és 1965 közötti társulattörténeti írásáról ejtek szót, amely 2020-ban a *Collectanea Studiorum et Textuum* könyvsorozat egyik köteteként a Gondolat Kiadó kiadásában látott napvilágot.

A Szent István Társulat nyomdájának gépterme (részlet)

A Szent István Társulat helyzete a Kádár-korszakban

A Szent István Társulat, bár működött a Kádár-korszakban, de meglehetősen korlátozott módon, minimális lehetősége nyílt a könyvkiadásra és -terjesztésre.

A társulat működése vonatkozásában teljes mértékben megfigyelhető a pártállam tiltó, akadályozó, ellenőrző, felügyelő hozzáállása. Mindvégig az Állami Egyházügyi Hivatal gyakorolta a felügyeletet, szólt bele teljes mértékben a Szent István Társulat működésébe.

Alapvetően imakönyvek, hittankönyvek és néhány vallásos témájú könyv megjelentetésére nyílt lehetőség az ötvenes-hatvanas években, ezeket is többségében külföldi ajándék papírra nyomtatták. A társulat később, a hetvenes évektől jelentős szerepet vállalt a hittankönyvek korszerűsítési munkálataiban, a II. vatikáni zsinatot követő liturgikus megújulás megvalósításában és a zsinati dokumentumok kiadásában. A hetvenes évek közepén pedig az új magyar Szentírás-fordítás és -kiadás előmozdítója, majd a határon túl élő magyarsághoz eljuttatója is volt. A hetvenes évek végén a társulat megújította alapszabályát, vezetését. A nyolcvanas években pedig könyvesboltot nyithatott Budapesten, a Ferenciek terén, a ferences templom mögötti udvarban.

Előadásomban azt a kérdést járom körbe, hogy hogyan tudott egyáltalán a Szent István Társulat létezni a pártállam alatt, milyen lehetőségei voltak a korlátozott, ellenőrzött, nyomon követett időszakban. A pártállam által szűkre szabott keretek között hogyan tudott a társulat előrelépni, és még e nehéz, ínséges időszakban is gyümölcsöt teremni?

Fénykép az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusról
(Élet, 1938. június 5.) (részlet)

ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

